

Földes Györgyi

„KORTÁRS MAGYAR ZSIDÓ IRODALOM”

A feladat, miszerint összegzést kellene írnom a „kortárs magyar zsidó irodalomról”, pontosan annyi robbanótöltetet rejt magában, ahány jelzője van a kifejezésnek – de maradjunk csak a „zsidó irodalom” szóösszetételnél, amely a legnagyobb kihívást tartogatja a számunkra. Az emancipáció időszaka óta sokan leírták, megfogalmazták már a definíció lehetetlenségét, illetve hogy ahányszor csak az utóbbi időben tisztázni akarták a fogalmat (megkísérelték megragadni életrajzi, tematikus vagy nyelvi alapon, valamint a látszólag a leginkább magától értetődő szempontokra, a szerzői identitásra támaszkodva), az ellenállt minden ilyen irányú próbálkozásnak.¹

A későbbiekben sorolunk majd olyan eseteket, amelyek remekül példázzák, miért problematikusak, vagy legalábbis vetnek fel kérdéseket az ilyen szempontok, előbb azonban érdemes egy pillantást vetni az utóbbi pár év nemzetközi szakirodalmára. Eszerint ugyanis az egyik legjellemzőbb sajátossága a zsidó irodalomnak, hogy miközben helyiként gondolunk rá, a diaszpóra miatt szinte mindenütt jelen van Európában és Európán kívül is több kontinensen: (ezért esetünkben sem csupán „magyar” lesz a vonatkozó korpusz, sokkal inkább transznacionális jelenség, legalábbis első szinten biztosan az). Ez a transznacionális megközelítés leginkább az utóbbi egy-két évtizedben erősödött meg, az összehasonlító irodalomtudomány addigi módszertanának kritikájával: a régebbi szemlélettel szemben nem hierarchikusan (centrum-perifériák viszonyban) tekint a világra,

hanem a különböző nemzeteket és etnikumokat, kisebb és nagyobb nyelveken megszólaló irodalmakat, kultúrákat egyenrangúnak és hálózatosan szerveződőnek tekinti, ahol kulturális cserék, ide-oda hatások valósulnak meg. A kortárs zsidó irodalom határokon túlnyúló, ún. transznacionális megközelíthetőségéből indul ki például a 2016-ban kiadott *Contemporary Jewish Writing in Europe. A Guide*² című könyv előszavában Alvin H. Rosenfeld is, aki egy korai antológiára is hivatkozik előképként, a Joseph Leftwich szerkesztette, 1933-as *The First Jewish Omnibus*³ címűre, amely kötet tizenkét országból érkező és számos európai nyelven, köztük jiddisül és héberül alkotó huszonöt író szövegét vonultatja fel. A princetoni egyetemen dolgozó Lital Levy és a Vanderbilt Universityn oktató Allison Schachter (*Jewish Literature/World Literature. Between the Local and the Transnational* című tanulmányukban)⁴ a zsidó irodalmat, mint olyat a lokális és a transznacionális között helyezi el, s az utóbbi jellemzőből adódóan többnyelvűséggel és országok közötti – európai, ázsiai vagy éppen afrikai zsidó közösségekben – mobilitással jellemzik. Azt vizsgálják – még hozzá nem csupán a kanonikus európai írókra koncentrálnak, mint például Franz Kafka vagy Scholem Alechem szövegei –, hogy a zsidó írások vagy azok egyes témái, motívumai hogyan kerüngenek többnyelvű közegben, nemzeteken/országokon átívelve. (Természetesen az ilyen jellegű vizsgálódásokhoz szükséges azt is átgondolni, hányféle nyelven születhetnek ilyen szövegek: a leginkább magától értetődő, ún. zsidó nyelveken – ide tartozik a magasabb státuszúnak számító héber, de a kisebb nyelvek is, mint a jiddis, a ladínó vagy a zsidó-arab nyelvjáráások –, s persze a helyi nyelveken is, vagyis a német, orosz, francia, akár a magyar is idesorolható).

Mindennek jelentőségének felméréséhez példákat hozva: csak gondoljunk el, hogy egyes – folklór vagy nem folklór – elemek, mint például a Gólem-motívum, vagy akár dalszövegek, dalfoszlányok hány és hány, mindenféle nyelven és területen született műben jelennek meg, de ugyanígy, fontos és közös témáknak nem csak a gondolati megjelenései, hanem ezek kifejezetten szövegi megvalósulásai, reprezentációi hathatnak egymásra országhatárokat átlépve is. Ha a közös témákat tekintjük át csupán: ilyenek a holokauszttapasztalat, a zsidó tradíciókhoz és szokásokhoz való – egyértelmű vagy éppen ambivalens – hozzáállás, valamint a kelet-közép-európai, ún. szovjet blokkban a tiltások és korlátozások a zsidó vallási életet és identitást illetően, és ezek következményeképpen annak kérdése, miként alakultak – elnyomva vagy éppen ennek ellenére megbújva, de fennmaradva – a zsidó identitáskonstrukciók egyes családokban; továbbá ilyen az Izrael állam iránti lelkesedés vagy éppen távolságtartás kinyilvánítása stb. (Továbbá akár olyan szövegelemek is, amelyeknek va-

lójában már nem sok közük van a zsidó kultúrához, képek ezekben a sokféle helyen és nyelveken született művekben keringeni). Az sem véletlen, hogy a fentebb említett Alvin H. Rosenfeld szerint a „zsidó írásoknak” (*Jewish writings*) gyakori, jól bevett, szerte a világban mindenhol előforduló műfajai léteznek, mint az önéletrajz, a memoár, az ún. Bildungsroman (nevelődési regény), illetve a családragény – ezekből majd a magyar irodalomra vonatkozóan is látunk majd példákat.⁵

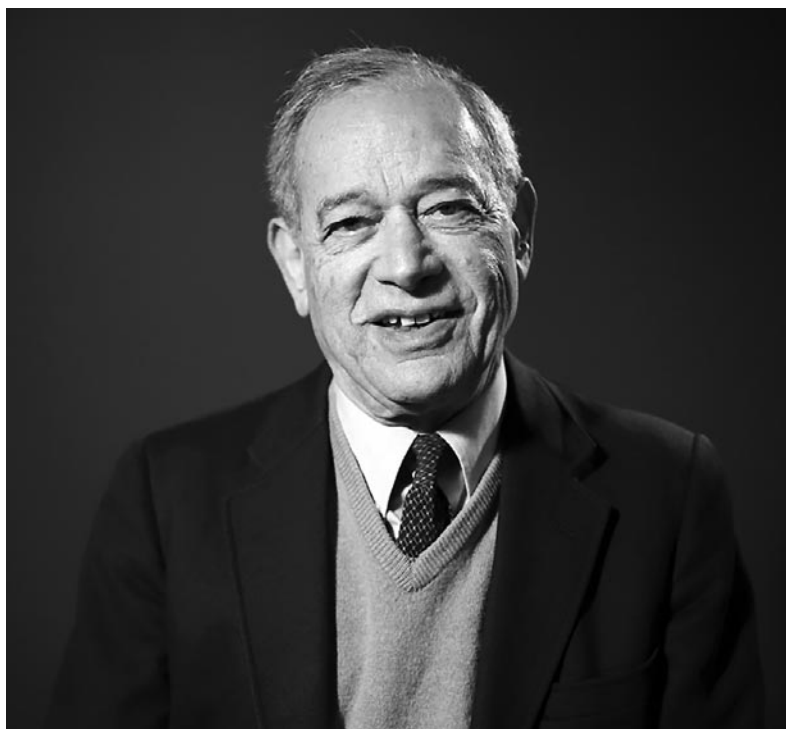
Definíciós kísérletek

És akkor ezzel el is értünk a meghatározás egy másik fontos csomópontjához: vajon akkor sorolhatunk egy művet ebbe a kategóriába, ha a szerzője zsidó? Csakhogy kívülről nem igazán lehet, és talán nem is etikus efféle billoggal megjelölni embereket. Milyen alapon tehetnénk ezt? Vannak olyan szerzők, akik a közönség előtt nyíltan vállalják zsidóságukat, mások viszont ugyan zsidó származásúak, de ezt kevésbé szeretik hangsúlyozni (miközben akár műveikben itt-ott meg is jelenhet ez a jellegzetesség tematikus vagy motivikus vonalon). Vagy egyszerűen magyar íróknak vallják magukat, ezért nem szeretnék ebbe a kategóriába kerülni. (A legismertebb példája ennek a 20. századi magyar irodalomból Radnóti Miklós, aki, mikor felkérték, nem szeretett volna csatlakozni Komlós Aladár magyar-zsidó költőket tömörítő antológiájához, és – bár a származását nem akarta volna megtagadni, illetve tudatában volt annak, hogy zsidósága abban az időszakban meg is határozza sorsát – ezt írta a szerkesztőnek: „nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározójának”).⁶

Következésképpen talán az egyik kiemelt definíciós szempont a vállalt zsidó identitás, viszont ez is hagy hiányérzetet maga után. Merthogy mit lehet ez esetben olyan fontos művekkel, műcsoportokkal, mint a minden bizonnyal megkeresztelt Borbély Szilárd egyes lírájának egy fontos halmaza (*Hászid szekvenciái*, *A testhez* című kötetének holokausztdarabjai), de ugyanígy *Az olaszliszka* című, részben a csodarabbi emléke körül forgó drámája vagy a nemrég posztumusz, töredékesen megjelent *Kafka fia* című regény az író személyes környezetéről, némileg földhözragadt, ámde annál határozottabb apjához való viszonyáról? (Nála – tekintve hogy lassan tíz éve elhunyt – a „kortárs” jelző érvényessége is kérdőjeles, de mivel a fiatalabb nemzedékekhez tartozott, s még most is jelennek meg szövegei, bevettem ezen szerzői körbe.) Vagy a hasonló háttérű Schein Gábor két zsidó családragénye, a *Mordecháj könyve*, amely egy, a bibliai Eszter történetét többször-

rösen átíró történet négy generáció párhuzamosan megmutatott, egymásba fonódó sorsáról, és a *Lázár!*, a zsidó vallásban oly fontos apa halálának – és minden idealizált apakép megingatásának – a megmutatása. (Ráadásul, hogy még bonyolultabb legyen a kép, mindketőtőlük a keresztény vallásosság lenyomatai éppúgy ott vannak egyes munkáikban.)

Nádas Péter szinte összes művét ugyancsak beleértjük a magyar zsidó irodalom körébe – miközben szokás őket más szempontok felől (fenomenológiai, katolikus, egzisztenciális perspektívából) is olvasni, ráadásul ő maga már reformátusként nőtt fel. Bár más könyveiben is szerepelnek a történet szempontjából meghatározó jelentőségű zsidó figurák, kitüntetetten az *Egy családragény vége* (amelynek azonban katolikus vonatko-

Alvin Rosenfeld

zásait szokás leginkább kiemelni), a *Párhuzamos történetek* Kristóf-vonala, s főként önéletrajza, a *Világoló részletek* olvasható a kortárs zsidó irodalom fontos darabjaként is – utóbbiban, éppen a könyv életrajzszerűsége okán jól reflektált származása, felmenőinek identitása és életvitele, ugyanakkor a szülei más irányú (kommunista) szellemi választásai is. Nádasról ennél részletesebben most nem áll módunkban beszélni, hiszen a magyar kortárs irodalomban meghatározó jelentőségű, komplex életművének zsidó vonatkozásainak elemzése szétfeszítené e tanulmány kereteit, ezért csak annyit jegyezni meg, hogy Nádas egyik előszeretettel alkalmazott műfaja a zsidó irodalom egyik kitüntetett formája a családragény, ennek többféle megvalósulása.

Egyszóval talán érdekesebb elfogadni ebben az ér-

Komlós Aladár

telemben Kácsor Zsolt megfogalmazását, aki pár éve beszélgetett velem az ÉS-ben erről a témáról: „Számomra az a magyar zsidó irodalom, ami magyarul szól a zsidó világból és világról, a klasszikus példám erre Kardos G. György regénye, az *Avraham Bogatir hét napja*. Ilyen értelemben magyar zsidó irodalom a kortárs Gyurkovics Tamás *Migrén* című regénye, holott nem tudom, hogy a szerző zsidó-e.”⁷ Ez minden bizonnyal egy kellően megengedő meghatározás, talán a legegzezaktabb is, noha még ebben az esetben is lehet néhány, a határokat feszegető példát mondani.

Rákérdezhetünk ugyanis a „magyar” jelzőre is. Vajon a magyar zsidó irodalom részét képezi-e a Franciaországban született, francia anyanyelvű Clara Royer eredetileg francia nyelven írott regénye, a *Csillag*, amely a főhősnő magyar nagymamájának a titkát kutatja – azon tények figyelembevételével, hogy a szerző magyar származású, irodalomtörténeti munkái nagyrészt magyar (és részben Jewish Studies)-vonatkozásúak, monográfiát írt Kertész Imréről, és a *Saul fia* társforgatókönyvírója? Bizonyos értelemben igen, bár csak megkötésekkel. S vajon ide tartoznak-e Barukh (Hídvégi András), „a sivatagi költő” versei, aki csak két éve „alijázott” Budapestről, Jeruzsálemben él, többnyire magyarul alkot, ráadásul gyakran magyar közéleti témákkal kapcsolatos témákban is megnyilatkozik lírai szövegeiben – természetesen igen, ez egyértelmű. Ámde mit mondhatunk az angol nyelven olvasható költeményeiről? Hát, határeset. Viszont ha Szegedről, az onnan „hiányzó” zsidókról szól egy lírai darab (*The Absent Jews of Szeged*), akkor mi akadály lehet?

Vagy egy látszólag hasonló példa: Uri Asaf, költő, műfordító és képzőművész, aki viszont Haifán született magyar származású családban, vegyészmérnöki tanul-

mányait Magyarországon végezte, s azóta többnyire Budapesten él. Az ő esetében finom árnyalatokkal telített, metafizikai-misztikus hangoltságú, magyarul írott verseit tekintve egyértelmű a helyzet, *Midrás*- és *Misna*-fordításai – noha vallási szövegek is – viszont éppen csak annyira a magyar kultúra részei, s annyira nem, mint egy nyugatos költő által magyar nyelvre átültetett Baudelaire-szonett. Ugyanakkor ezek a példák még a megszokott eseteknél is jobban érzékeltethetik a kortárs zsidó irodalom transznacionális jellegét.

Másképp, más értelemben transznacionális jellegűek – és szűkebben értve nem is feltétlenül a zsidó irodalomhoz tartozók – azok a művek, amelyek a történelem, például a kelet-közép-európai huszadik századi történelem, sajátosságainak megfelelően, például a soketnikumú Mo-

narchiában mutatják be a különböző népek együttélését, vagy a későbbi fejleményeket illetően az országhatárok mozgatása, a ki- és áttelepítések során a zsidók etnikai környezetének változásait. Száz Pál *Füve sarjad mezőknek...* című regényében például – egy herbárium, egy népi növényhatározó látszólagos keretei között – elevenedik meg egy magyar-szlovák-zsidó falu lakóinak sorsa.

Nem zsidó tárgyú zsidó irodalom?

Nem egyszer viszont előfordul az is, hogy egy adott életmű, amelyben kitüntetett jelentőséget kap a zsidó identitás, tartalmaz olyan alkotásokat is, amelyekben a zsidóság kevésbé vagy egyáltalán nem kap hangsúlyt, illetve akár az ellentétébe is fordítódik. Olyasféle példákra gondolok, amikor az önmagukat zsidónak valló, nem egyszer életmódjukban is a tradíciókhoz igazodó szerzők olyan alkotói stratégiát alakítanak ki, amely minimum kettős, vagy egyszerűen adott szövegekben nem ez az aspektus domborodik ki. Amikor Kácsor Zsolt *A harminckét bolondban* olyan, némileg önéletrajzi jellegű családtörténetet ír meg, ahol viszont a Don-kanyar traumája a besorozott sorkatonák, és nem a munkaszolgálatosok problémája felől kísért (a családtagok felvetik a felelősség kérdését is), vagy ugyancsak ő *A cigány Mózes* történetén keresztül egy másfajta diaszpóra, a romák „világtörténelmét” vázolja fel egyszerre ironikus és együttérző módon. A vallásos elvek szerint élő, *A Rebbe tollatépett papagája* címen „haszid” meséket kitaláló, s a *Saul fia* főszerepét is eljátszó Röhrig Géza *Az ember, aki a cipőjében hordta a gyökereit* című verseskötetében olyan szereplőrávaló-

sít meg, ahol a zsidó diaszpórában is hatást kifejtő *unrootedness* (a gyökértelenség)-élmény fogalmazódik meg, de ezúttal nem a zsidók, hanem a hajléktalanok, drogosok, alkoholisták, peremre szorult emberek speciális tapasztalataként – ami egyáltalán nem idegen a szerző személyiségétől, tekintve, hogy gyermekkorában intézetben nevelkedett, aztán a Huckleberry nevű punkegyüttes frontembere volt. Mindezt úgy, hogy a hit ereje szinte bevilágítja az egész kötetet. A kötet motói ezt a kettőséget erősítik meg, az egyik egy Babits-idezet *Az elbocsátott vad* című versből, amely, kiragadva a katolikus kontextusból, egybecseng a másik, héber mottóval: „áldott aki vezetgeti az ember lépteit”).

Mindezt talán – áttételesen, nem szóról szóra véve a definíciót – kapcsolhatjuk ahhoz a jelenséghez is, amit Heller Ágnes „zsidótlanításnak” nevez,⁸ tudniillik, amikor egy zsidó származású (önmagát akár zsidónak is valló író) úgy ír meg szembetűnően zsidó tapasztalatoakat vagy éppen figurákat, hogy a szereplőt megfosztja zsidóságától, nem tesz róla említést, vagy akár le is tagadja azt. S itt rejlik fontos kérdésünk: ezek a művek a zsidó irodalom részét képezik vagy nem? Heller Ágnes példáinak némelyike ugyan vitatható: miért is lenne zsidó a *Pál utcai fiúk*ban Nemecek (ő ugyan a szociális helyzetét tekintve tényleg páriának számít, de társadalomtörténetileg éppúgy alátámasztható, hogy egy szegény szlovák szabó gyermeke, mint hogy egy szegény zsidóé – márpedig a neve szlovák, a zsidóságára pedig implicit jelek sem utalnak)? Ám végül is fontos kategóriáról van szó: mi van akkor, ha valaki zsidóként úgy ír meg akár a zsidóságra is rendkívüli módon jellemző témákat (például élettapasztalatoakat, problémákat, traumákat, frusztrációkat), hogy közben nem jelöli meg szereplőinek zsidóságát vagy hangsúlyosan más közegbe, környezetbe, társadalmi térbe helyezi a történetet. Mi ezzel a célja? Néha – s Heller erre utal fő motivációként – a félelemből vagy legalábbis óvatosságból származó elmosás szándéka mozgatja a szerzőt. Véleményem szerint azonban más megfontolások is közrejátszhatnak e döntésben: elképzelhető, hogy egyéb szempontokat akar kidomborítani a szövegben, vagy akár általános egzisztenciális síkra szándékozik emelni a jelenséget, ilyen dimenziót (is) szán neki. A kortárs irodalomban efféle félelemből, szorongásból „visszartartott” zsidó műveket én személy szerint nem találtam. Vannak viszont másféle szövegek, amelyek inkább azt mutatják meg, egy ember személyisége, múltja, származása, identitása nem egydimenziós, s nyilvánvaló – részben ebből következően is – írói/művészi aktivitása is összetett: valószínűleg nem is mindig szükséges, hogy egy zsidó író – akár gyerekkori tapasztalataival is felruházva hőseit – feltétlenül zsidót csináljon szereplőiből, hogy tematikusan-motivikusan-narratológiai-poétikailag errefelé vezesse a szöveget.

Műformák, jellemző műfajok

Előbb azonban tekintsünk át néhány ilyen jellegzetes példát – és hozzájuk kapcsolódva több, jellegzetesen a témához kapcsolódó műfajt is említhetünk.

Az egyik talán leggyakrabban érintett, és még mindig a leginkább sokkhatást kiváltó tárgy a holokauszt, aminek az ún. önéletrajzi, vagy éppen egyenesen tanúságtévő vonala a teljesen kortárs irodalomban egyre ritkább, hiszen a túlélők generációja nagyrészt már távozott az élők sorából. Ugyanakkor talán jogosan állítható, és a magyar történelem alakulástörténetének fényében tökéletesen érthető is, hogy a holokausztirodalom volt sokáig a legfontosabb vonulat, és – részben, áttételesen – ez is maradt. A közelmúlt leginkább maguktól értetődő példái Kertész teljes életműve, vagy hogy kortárs, élő szerzőket említsünk, Márton László *Árnyas főutcája*, továbbá az egyébként magyar-szlovák felmenőkkel rendelkező Závada Pál számos regénye ugyancsak ide kapcsolódik (legutoljára a Weiss Manfréd csa-

Schein Gábor
(Forrás: facebook)

ládjának második világháborús történetét feldolgozó *Hajó a ködben* vagy éppen *Az ember tragédiáját* újra-író *Apfelbaum* – noha e második mű kiterjed az 1945 utáni időszakra is, ráadásul – akárcsak a mintáját adó mű – olvasható ennél sokkal tágabban, emberiségkölteményként is). A fiatalabbak művei közül Gyurkovics Tamás *Migrénje* és Mezei Márk *Utolsó szombatja* ugyancsak a holokauszt tapasztalatot állítja fókuszba, noha nem családregény formájában. A *Migrén* ugyanúgy a fikciós dokumentumregény kategóriájába sorolható, mint a lélektani regénybe, hiszen egyfelől konkrét források, periratok stb. alapján egy valós alak, Spiegel Ernő (a könyvben: Spielmann Ernő), történetét meséli el, aki Mengele kiskorú kísérleti alanyainak volt a kárpója, és mindent tőle telhető megtett a gyerekek hazajutásáért, másfelől egy poszttraumás szindróma, a ho-

lokausztélmények és a büntudat szomatizálódásának (állandó fejfájás) a bemutatása. Az *Utolsó szombat*, Mezei Márk regénye viszont teljes egészében fikció, két zsidó származású személy, egy hászid „csodarabbi” és egy leszbikus, a munkásmozgalomban tevékenykedő nő párhuzamosan elmesélt története, amelyben – talán a szélsőséges élethelyzetek, szorongás, bujkálás stb. – során az érzelmi tapasztalatok szövegbe váltódása kap leginkább hangsúlyt.

A holokauszt, mint téma azonban nem csak a második világháború eseményeihez kapcsolódóan, hanem a mai viszonyulás felől is a zsidó irodalom egyik legfontosabb szegmense, hiszen, bár nem annyira közvetlen módon, az üldözöttek leszármazottait is kísérti mind a mai napig. Marianne Hirsch a *The Generation of Post-memory* című tanulmányában fogalmazza meg a második- illetve harmadgenerációs holokauszttraumával kapcsolatban: a holokauszt túlélőinek gyermekeit, uno-

mamáról kiderül, hogy eredetileg katolikus, de meggyűlölt családjától énmentő-énrekonstruálási stratégia-ként a zsidósággal azonosulásba menekült – következésképpen a magukat zsidónak gondoló lánya, unokája is ugyanazon nemzedéki traumáktól sújtottak, mint a túlélők leszármazottai.

Vagy oldalágon idesorolhatók Rubin Eszter regényei, amelyekben többé-kevésbé ugyanazon harmadgenerációs tapasztalatok érvényesülnek: a családon belüli elhallgatás vagy legalábbis nem-kibeszélés, amely nem csupán kifejezetten a második világháborús megpróbáltatásokra vonatkozik, hanem a származásnak, ha nem is elhallgatását, de hangsúlytalanítását is magában foglalja. A *Minek szenved, aki nem bírja* című regényben ez aztán a főszereplő lány pszichoszomatikus betegségeihez is vezet, bár nem egyedülálló okként, hanem más gyerekkori frusztrációkkal, szorongásokkal együtt (bizonytalan szülői háttér, az apa eltűnése a gyereknevelésből, konfliktusok az anyával). Rubin Eszter más könyveiben, mint a *Barches*-ben és a *Bagel*-ben viszont erős identitás építhető a veszteségből kreativitás útján, ami a gasztronómiába csatornázódik: a hősnő mindkét regényben előszeretettel süt-főz, főként zsidó ételeket, de más, mindenféle egzotikus konyhákhoz tartozó fogásokat is (utóbbi regény egy idő után szinte szakácskönyvbe csap át).

Ez utóbbi könyvekben azonban már nem csupán a megtorlástól való félelem váltja ki a családban a zsidó identitás elhallgatását, hanem a rendszerváltás előtti politikai-hatalmi környezet is. A szocializmus negyven évében a vallási gyakorlat és a zsidó identitás nyilvános megmutatásának tilalma, vagy legalábbis visszaszorítása

bizonytalanságot, labilitást vagy akár törést is okozott annak a nemzedéknek a számára is, amely gyermekkorában még ennek a hatása alatt szocializálódott, majd kamaszkorában, fiatal felnőttkorában hirtelen rászakadt az identitás megélésének (legalábbis elvi) szabadsága. A származást illető teljes csend, majd a titok napfényre kerülése e történetekben gyakran erős hatással van a személyiség alakulására. Szántó T. Gábor *Szétszóratás* című novellájában – a *Lágermikulás* című kötetben – a félelemből való elhallgatás, a leszármazás kitörlése már olyan erős, hogy a főszereplő 20 év körüli fia nem is tud róla – amikor pedig szembesül ezzel az örökséggel, a sok hatása alatt ortodox életformát kezd követni, és elmegy egy ultraortodox jesivába tanulni. Mezei Márk *Zsidó temetés* című regényében pedig tragédiába fordul ez az elhallgatás – igaz, más traumákkal is súlyosbítva – amennyiben a főszereplő fiúnak csak az őt egyedül nevelő, más tengizi vendégmunkásokhoz

Uri Asaf
(Forrás: Youtube)

káit is fogva tartja egy „mélyen interiorizált, de furcsa módon ismeretlen múlt” (Eva Hoffmann); „megszállottan foglalkoztatja őket egy történet, melyet át sem éltek” (Helen Epstein). Ugyanakkor az általuk megélt „utóemlékezetben” nem az emlékek közvetlen visszahívásáról van szó, hanem történetekről, képekről és magatartásmódokról, amely képzeleti munka, kivetítés, alkotás révén realizálódik.

Egy fontos példája ennek a már említett Clara Royer regénye, a *Csillag*, amelyben az Alzheimer-kóros, ezért emlékezetét veszített magyar nagymama múltjának nyomába ered Franciaországban élő unokája egy fénykép segítségével. (Itt utalhatunk arra a sajátosságra is, hogy az utóemlékezet Marianne Hirsch szerint gyakran képek útján őrződik meg, illetve mediatizálódik a következő nemzedékekben.) A *Csillag*-ban ugyan egy fordított holokauszt-történet kerül napvilágra: a nyomozás során az eddig zsidó holokauszt-túlélőnek tudott nagy-

hasonlóan a rákbetegségbe belehaló apja temetése előtt értesül a nagybácsitól származásukról, s teljes talajvesztettségében ámokfutásba kezd – prostituálódik, az őt gyermekkorában abuzáló családi barátot megveri, majd öngyilkos lesz.

A zsidó identitás elfogadásának kérdése szemmel láthatólag még azoknál is érzelmi-életviteli zavarokat okozhat, akik éppen erre a vonalra ráerősítve próbálnak meg hivatást és szerelmi partnert találni, kialakítani a maguk számára kiegyensúlyozott életszemléletet és -módot (ebbe a kategóriába sorolható Szántó T. Gábor több szövege, például az *Édeshármás* című regény). Ennek viszont tüköresete Gurubi Ágnes *Szív utcája*, s abban annak a harminc-negyven év körüli nőnek a sorsa, aki a valláselhagyó nagymama attitűdjével szemben, magánéleti krízisei közepette éppen a család – már nem férfi, hanem női – leszármazás-történetének zsidó elemeiből próbálja meg újraépíteni saját magát.

E két jellemző, folytonosan kísértő téma, a holokauszt (illetve ennek főként másod- és harmadgenerációs feldolgozása a fiatalabb írónemzedékek esetében), illetve az ehhez a kérdéshez számos ponton kapcsolódó identitással való számvetés természetesen műfaji következményekkel is jár: azaz nem véletlen, hogy a kortárs zsidó irodalom talán két legnépszerűbb formája a családregegy, illetve a nevelődési regény (a klasszikusknál talán lazább kivitelben). A fentebb felsorolt kortárs példák csaknem mindegyike e két műfajjal, vagy ezek ötvözetével írhatók le, hiszen a bennük elfogadott, körvonalazódó – vagy akár megtagadott – zsidó identitás egy leszármazási és hagyományozódási sor, s nem ritkán egy érési folyamat, egy személyiségkonstruálás eredménye. Azonban természetesen léteznek más műfajok is – például a zsidóság múltjának vonatkozásában. Ilyenek a történelmi regény más formái, más korokból: a legismertebb talán Spiró György óriási szakirodalmat is megmozgató nagylélegzetű vállalkozása – az amúgy persze családregegyként, illetve az Újtestamentum szubvertálásaként is olvasható – ókori tárgyú *Fogság*. Vagy éppen a már emlegetett Kardos G. György-mű, az *Avraham Bogatir hét napja*, egy kis falu életére fókuszálta Izrael állam megszületésének korszakáról. Weiner-Sennyey Tibor *Gólemje* viszont az 1920-as évek legelejének zsidóellenes mozgalmait eleveníti fel Balassa Ármin élettörténetének és a híres expresszionista Wegener-filmnek a narratívába való bevonásával – egy olyan vállalkozásként, amely egy hagyományos folklórmotívumot fon egybe a modernséget képviselő (avantgárd) filmmel, mintegy felmutatva a

Clara Royer

zsidóságnak a történelem menetéhez és a múlthoz való kettős viszonyulását. (Itt jegyezhetjük meg, mert a transznacionális vándormotívumok cirkulálásával e kerek között nem tudunk hosszabban foglalkozni, hogy a Gólem-motívum visszatérően bukkan fel a kortárs irodalomban: nem csupán e regényben, hanem Borbély Szilárdnál is több ízben, s érdekes módon a neoavantgárd több alkotójánál, Kozma Györgynél, Hajas Tibornál, Ladik Katalinnál – valójában olykor már más keretben, például a művészet allegóriájaként, vagyis a zsidó irodalom határain némileg túlmutatva.)

JEGYZETEK

- 1 Erről a kérdéstről magyarul lásd még: Török Petra: Előszó, in *A határ és a határolt: töprengések a magyar-zsidó irodalom létformáiról*, szerk. Török Petra, Budapest, Országos Rabbiképző Intézet Yahalom 7-8.
- 2 Alvin H. Rosenfeld: Foreword, in *Contemporary Jewish Writing in Europe. A Guide*, eds. Vivian Liska and Thomas Nolden, Indiana University Press, 2007, ix-xii.
- 3 *Yisroël: The First Jewish Omnibus*, London, James Clarke and Co. Ltd., 1933.
- 4 Lital Lewy – Allison Schachter: *Jewish Literature/World Literature. Between the Local and the Transnational*, PMLA, Vol. 130. No. 1, 92-109.
- 5 Alvin H. Rosenfeld, i. m.
- 6 Radnóti levele Komlós Aladárnak (1942), *Somogy*, 2009. 37.évf. 2. sz. 3.
- 7 Kácsor Zsolt: A magyar író, ha zsidó. Beszélgetés Földes Györgyi irodalomtörténésszel, *Élet és Irodalom*, 65. évf. 24. sz. <https://www.es.hu/cikk/2021-06-18/kacsor-zsolt/a-magyar-iro-ha-zsido.html>
- 8 Heller Ágnes: Zsidótlánítás a magyar irodalomban, in: *A határ és a határolt*, 349-362.